

Петко Петков (София, България)

ПРИНОС КЪМ ПРОУЧВАНЕТО НА СЛАВЯНСКИЯ ПРЕВОД НА ИСАК СИРИН

Isaak der Syrer. Abhandlungen zur Askese. Facsimile der slavischen Kölner Handschrift aus dem XV. Jahrhundert mit deutscher Übersetzung. Herausgegeben von Angelina Minčeva und Irmgard Lorenz (= Bausteine zu slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B: Editionen. Herausgegeben von: Roland Marti, Peter Thiergen, Ludger Udolph, Bodo Zelinsky und Daniel Bunčić. Bd. 28.1 und 28.2). Wien–Köln–Weimar, Böhlau Verlag, 2015. Bd. 1. 812 S.; Bd. 2. 343 S.

Целта на настоящото издание е да даде принос в проучването на културната история на славяно-византийския християнски свят. Сирийските църковни отци по своеобразен начин са участвали в духовните течения на гръцката църква, като по този път част от тях е заела авторитетно място и в славянското християнско Средновековие. Исак Сириин (VII в.), известен и като епископ на Ниневия, е безспорно един от най-значителните между тях. Неговите Слова върху аскетизма (Λόγοι ἄσκητικαί) принадлежат към най-четените произведения с философско-мистическа тематика по време на исихазма – това идейно и духовно течение, което играе изключително важна роля в цялостния облик на славянската духовна култура в средновековния период, особено за времето XIII–XVI в. Славянската рецепция на съчиненията на Исак Сириин е интересна и с това, че тези аскетически слова са превод от гръцки, който, от своя страна, е бил осъществен въз основа на оригиналния сирийски текст. Исак Сириин предлага не само идейни, а и филоло-

гически проблеми. Един от тях е въпросът за пътя на гръцкия превод – посредник между сирийския текст и създадените върху гръцката версия преводи. От друга страна, не по-малко важна, е спецификата на всяко следващо директно превеждане на гръцкия текст и превръщането на превода в нова версия на корпуса на Слова на Исак Сириин върху аскетизма. В това отношение значението на славянската версия на „Постническите слова“ на Исак Сириин все още остава недостатъчно оценено, въпреки че тя има едно безспорно предимство в сравнение с другите преводи на различни европейски езици, които се появяват през XV в. и след това – само за латинския превод има сведения от XIII в.¹

¹ Постническите слова се разпространяват в две версии на сирийска почва – източна, по близка до текста на Исак (вж. W e n s i n s k, A. J. *Mystic Treatises by Isaac of Nineveh*. Translated from Bedjan's Syriac Text with an Introduction and Registers. Amsterdam, 1923), и западна, в която са отстранени ня-

Трябва да се има предвид и още една характерна особеност на славянската рецепция, отразена в ръкописната традиция на Словата на Исак Сирий: документираните са два превода от гръцки на този корпус от Λόγοι ἁσκητικῶν, като всеки от тях при същия състав на подбора на словата се отличава със собствена последователно спазвана подредба на отделните слова, с някои разлики в тематичното оформяне на главите (събиране или разделяне на слова, както и на части от тях). Съчетано с прилагането на средновековните принципи на пословен превод, това обстоятелство предлага косвени възможности за допълнителни сведения и за гръцката ръкописна традиция по времето на най-активния интерес към аскетическата философия на Исак Сирий.

Във връзка с проучването на философското наследство на Исак Сирий тук бих искал да обърна внимание на живия интерес към него от страна на богослови, историци на византийската църква,

кои спорни моменти и която представлява преработен текст на оригиналната версия. Западната версия бива преведена на гръцки в края на VIII – началото на IX в. в лаврата на св. Сава от Авраамий и Патрикий. От оригиналните 82 слова на Исак не са преведени 14, но са включени произведения на други автори, основно на Йоан Далайтски. В гръцката традиция са познати около 160 ръкописа, съдържащи този текст. Издание на гръцкия текст прави Н. Теотокис през 1770 г. Това издание и до днес не е загубило своето значение (Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου τὰ εὐρεθέντα ἁσκητικά. Λεψία, 1770). Отделно от гръцкия превод съчинението на Исак е известно още по арабски, етиопски, грузински и латински превод. Латинският превод, осъществен през XIII в., става основа за преводи на италиански, испански, португалски, каталунски и френски. Вън от Постническите слова на Запад не е известно нищо за Исак Сирий чак до началото на XX в.

изследователи на оригиналната сирийска ръкописна традиция, а като особено актуален аспект – на мястото на това наследство в съвременното православие. Като пример за този интерес бих посочил монографията на архиепископ Иларион (Алфеев) „Духовный мир преподобного Исаака Сирина“ (вече с няколко издания, първо издание 2000 г.) и сборника с материали от конференцията, посветена на Исак Сирий (Москва, 10–11 октомври 2013 г.)², както и второто издание на английския превод на Словата³, което, макар и с богата уводна и коментарна част, е предназначено преди всичко за четене и разпространение в монашески среди⁴.

След единственото издание на гръцкия текст на Λόγοι ἁσκητικῶν, осъществено през 1770 г. от Н. Теотокис, науката разполага вече и с новото критично издание на М. Пирар⁵.

² Преподобный Исаак Сирий и его духовное наследие. Материалы Первой международной патристической конференции Общецерковной аспирантуры и докторантуры имени святых Кирилла и Мефодия (Москва, 10–11 октября 2013 г.). Под общей редакцией митрополита Волоколамского Илариона. Москва, 2014.

³ The Ascetical Homilies of Saint Isaac the Syrian. Revised second Edition. Translated from the Greek and Syriac by the Holy Transfiguration Monastery. Brookline–Boston, MA, 2011.

⁴ Сведения за живота, личността и аскетическата философия на Исак Сирий са публикувани в редица лексикони и енциклопедии, особено обширно например в Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. T. 7. Paris, 1971 Вж. също статията на Иларион (Алфеев) в Православная энциклопедия под редакцией Патриарха Московского и всея Руси Кирилла. T. 26, 695–731. <http://www.pravenc.ru/text/674153.html>, достъп 10.01.2016.

⁵ P i r a r d, M. Ἰσαὰκ τοῦ Σύρου, Λόγοι ἁσκητικοί. Κριτικὴ ἔκδοσις. Ἱερὰ Μονὴ Ἰβήρων, Ἁγίου Ὁρος, 2012.

Принос в изследването на руската ръкописна традиция на Словата е наборното им издание във Великите чети минеи на митрополит Макарий по Успенския препис, датиран към средата на XVI в.⁶ Въпреки разликата от един век в сравнение с Кьолнския ръкопис той показва пълно текстуално съвпадение с него⁷.

Трудно е да се каже със сигурност колко назад във времето може да бъде датиран първият славянски превод на Постническите слова на Исак Сирин, докато вторият – според данните за книжовната дейност на Света гора Атон и началото на неговата ръкописна традиция, както и техниката на превода, несъмнено е създаден около средата на XIV в. А. Минчева е възприела обозначението на двете версии, дадено от С. И. Маслов⁸ като А и Б, както и тезата, че те са дело на български книжовници.

⁶ Die Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Uspenskij Spisok. Hrsg. E. Weiher, S. O. Šmidt, A. I. Škurko. 24.–31. Mai. Bd. 3 (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes. T. 60) Freiburg i. Br., 2013, Bl. 791a–957b; Die Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Uspenskij Spisok. Hrsg. E. Weiher, S. O. Šmidt, A. I. Škurko. 24.–31. Mai. Bd. 3. Kritischer Apparat und Indices (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes. T. *60). Freiburg i. Br., 2013, *58–*132.

⁷ За преписа вж. М и н ч е в а, А. Постническите слова на Исак Сирин във Великите чети минеи на митрополит Макарий. – In: Abhandlungen zu den Großen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Bd. 2. Hrsg. von E. Maier und E. Weiher (= Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et Dissertationes. T. 49). Freiburg i. Br., 2006, 93–108.

⁸ М а с л о в, С. И. „Слова постнически“ Исаака Сирина по рукописи, принадлежащей библиотеке Университета св. Владимира. – Университетские известия, 1910, 11; 1912, 3, I–XI, 17–28, XVII–XXXVII, 17–38.

Съществуващите в палеославистиката изследвания на Постническите слова на Исак Сирин са установили още един важен факт, който трябва да се има предвид, когато се оценява изданието на този руски препис от 40-те години на XV в., а именно, че версията, която става представителна за славянския превод и за исихастката литература на православното славянство, както и за разпространението му в руската книжнина от началото на XV в. нататък, е версия Б, създадена от български книжовник на Атон. Докато версия А е представена само в български и сръбски ръкописи, всички възникнали през XIV в. (това са 2 ръкописа от първата четвърт, 5 ръкописа от третата четвърт и 1 ръкопис от края на века), версия Б се представя от 14 южнославянски ръкописа от XIV в. и постепенно измества първата версия. За интереса към нея свидетелства фактът, че само в Хилендар до XVIII в. тя има 22 преписа. Версия Б е била сравнена с гръцкия текст по изданието на Теотокис и преработена от Паисий Величковски, като е била издадена през 1854 г.⁹ Въз основа на това издание е направен руският превод от 1911 г.¹⁰, а от него е осъществен и превод на български език¹¹.

Обяснението за засиления интерес на славяните към Постническите слова през XIV в. трябва да се търси в ролята

⁹ Святого отца нашего Исаака Сирина. Слова духовно-подвижнические, переведенные с греческого старцем Паисием Величковским. Москва, 1854.

¹⁰ Творения иже во святых отца нашего Исаака Сириянина, бывшего епископом христоролюбивого града Ниневи. Слова подвижнические. Издание третье исправленное. Сергиев Посад, 1911.

¹¹ Свети Исаак Сирин. Подвижнически слова. Превод от руски език на изданието на Сергиево-Троицката Лавра от 1911 г. Света гора Атон. Славянобългарски манастир „Св. вмчк Георги Зограф“, 2002.

им за развитието на исихастката идеология във Византия и на Балканите. Любопитно е, че сред препоръчаните от него книги, св. Григорий Синаит нарежда Постническите слова веднага след Лествицата. На Второто южнославянско влияние се дължи тяхната поява и разпространение сред източните славяни. Само през XV в. на територията на някогашна Русия са изготвени 43 преписа, от тях 4 произхождат от Кирило-Белозерския манастир, а три са от Троицко-Сергиевата лавра. Сред източните славяни се разпространява само версия Б, макар че днес в книгохранилищата на Русия може да се открият южнославянски преписи и от версия А.

На тези проблеми, както и на решението на издателите А. Минчева и И. Лоренц да добавят към факсимилното издание на Кьолнския ръкопис (т. 1 от изданието) с Постнически слова на Исак Сирий немски превод, е посветена студията на А. Минчева във втория том (с. VII–XXIII) пред превода на немски език, извършен от И. Лоренц. В тази уводна част са очертани филологическите и културните параметри на славянската ръкописна традиция, които определят мястото на този препис, възникнал през 40-те години на XV в. в нея, и значението му като източник на сведения за историята на текста и превода на версия Б. Засегнати са три кръга от въпроси:

1. За началния период на ръкописната традиция на Постническите слова на Исак Сирий сред славяните. Тук накратко са представени двете версии на Постническите слова и е разглеждано отношението между тях. Двете славянски версии се отличават помежду си по следното: а) ръкописите от версия Б съдържат уводно слово *О млъчании и безмлъвнии и житии тихомъ*, което не принадлежи на перото на Исак, но се открива в гръцки ръкописи от XIV в.; б) след това слово във версия Б се открива Оглавление,

където са поместени заглавията на всички 91 слова, но с лексикални и морфологични разлики от заглавията в самия текст; в) всяка от двете версии има собствена последователност на словата, които не се откриват в познатите гръцки текстове – оттук следва и заключението, че славянските преводачи са били самостоятелни при рецепцията и превода на словата; г) в два от ръкописите, представящи версия А, в предисловието като преводач се споменава името на Закхей, или Закхей Вагил. Като преводач и на слова на Исак Сирий пък приписка от ръкопис № 19 от Синай сочи стареца Йоан¹². Така че имаме две средновековни свидетелства, че старецът Йоан и Закхей Вагил (вероятно Философ) са превели всеки по една от славянските версии на Постническите слова. Към тези свидетелства А. Минчева подхожда предпазливо и изтъква, че „сравнението между текстовете на двете версии води до заключението, че техните съставители, съответно преводачи, са били различни книжовници. Важна особеност на текста и в двете версии е, че макар и той да показва очевидни разлики, в доста случаи се наблюдава текстова идентичност, така че стои открит въпросът доколко съставителят на версия В е познавал и използвал версия А“. Впрочем съмнения относно авторството на Закхей върху превода във версия А изказват Е. Гранстрем, Н. Тихомиров и А. Турилов¹³.

¹² За тази приписка вж. H a n n i c k, Chr. Zur Schreiberstätigkeit des Jeromonach Mefodie. – Die Welt der Slaven, 17, 1972, № 2, 408–416.

¹³ Г р а н с т р е м, Е. Э., Н. Б. Т и х о м и р о в. Сочинения Исаака Сирина в славяно-русской письменности. – Вестник церковной истории, 2007, № 1(5), с. 138; Т у р л о в, А. А. Закхей. – В: Православная энциклопедия под редакцией патриарха Московского и всея Руси Кирилла. Т. 19, с. 576.

2. Кьолнският ръкопис в контекста на ръкописната традиция на версия Б. Подробна характеристика на Кьолнския препис на Постническите слова на Исак Сирин и неговото място във версия Б, както и разпространението ѝ в Русия, е дадена от А. Минчева в отделна статия¹⁴, а тук поради ограниченото място са представени само най-важните сведения за ръкописа: той съдържа 412 листа, от които л. 409–412 са празни. От 1988 г. е притежание на Славянския институт при Университета в Кьолн. Закупен е от частна колекция. Няма никакви данни за по-раншната му история.

Ръкописът е руски, писан е на хартия с полуустав с по 24 реда на страница. По палеографски данни може да се отнесе към средата на XV в., а по водните знаци на хартията може да се заключи, че е възникнал през 40-те години на века. Ръкописът е пълен и съдържа 91 слова на Исак Сирин от версия Б. На л. 23г има миниатюра с изображение на Исак. Листът е залепен допълнително. За тази миниатюра не може да се изключи предположението, че е възникнала по-рано от самия ръкопис. Тя насочва и към скриптория на Кирило-Белозерския манастир, където може би е възникнала книгата. Правописът е руски, но с редки следи от юсове, които вероятно се дължат на българска подложка.

3. Концепция, принципи и цел на немския превод. При немския превод се изхожда от убеждението, че той трябва да се съобразява с характеристиките на славянския превод, който е посло-

вен и смислово идентичен, в него са отчетени словообразователните, граматическите и словоредните особености на гръцкия оригинал. Славянският преводач се придържа последователно към своята терминология и се опитва да следва гръцкия си оригинал максимално точно. Немският превод е съобразен с резултатите, постигнати в славянския превод, отразен в Кьолнския ръкопис, и ги отчита напълно.

Това е първият цялостен превод на немски език на Постническите слова на Исак Сирин. Преводът следва една утвърдена традиция в немскоезичната славистика да придружава изданията на славянски текстове, заложената в поредицата *Monumenta linguae slavicae dialecti veteris*. „По този начин тези издания се отличават не само със своята филологическа значимост, но и разширяват културноисторическия си обхват чрез информация за съдържанието на тези текстове на един модерен литературен език“ (с. XXII–XXIII). Преводът е точен и гладък, следващ и отразяващ максимално славянската версия Б, а бележките под линия имат за цел да пояснят неясни места или явни грешки, като предлагат четене от версия А, от гръцкия текст на Теотокис и от сирийската версия в превода на А. Венсинк. По този начин немскоезичната читателска аудитория има на разположение един текст, който ще послужи на специалисти от различни области – палеослависти, теолози, историци на монашеството, културолози и философи, но и на всеки, изкушен от духовния опит на преп. Исак Сирин.

Уводната част завършва с таблица – сравнителен преглед на подредбата на Словата на Исак Сирин във версия Б (според Кьолнския ръкопис), версия А (според Описа на А. Горский и К. Невоструев на ръкопис № 131 и посочените паралелни съответствия на словата в ръкопис МДА 151.2), гръцкия текст

<http://www.pravenc.ru/text/182527.html>, достъп 10.01.2016.

¹⁴ Минчева, А. За един ръкопис от XV в. със словата на Исак Сирин. – В: Българският петнадесети век. Сборник с доклади за българската обща и културна история през XV век. София, 1993, 229–248.

(според изданието на Н. Теотокис) и съответния ред в сирийския текст (според английския превод на А. Венсинк) (с. XXIV–XXV).

Към изданието са приложени обстоятелствена библиография, списък на славянските преписи с Постническите слова, списък на цитатите от Свещеното писание и регистър на темите, разглеждани от Исак според монографията на Иларион (Алфеев).

В кръга на православната аскетополителна литература Постническите

слова на Исак Сирий се нареждат до такива произведения като Паренесиса на Ефрем Сирий, Лествицата на Йоан Синайски и Словата на авва Доротей. По своето съдържание, по своя дух и по висотата на мисълта, заложената в тях, те далеч надминават своите предшественици в монашеската литература. За това свидетелства и нестихващият интерес към тях вече осмо столетие. Отговор на този интерес е и представеното издание. То е и поклонът на авторките пред делото на преп. Исак Сирий.

*Петко Петков,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*